

нысын, бунда атлар образына, батырлардың қурал-жарақтарына, сыйынатуғын пирлерине, географиялық хэм топонимикалық жер атамаларына, санлардың қолланылуы өзгешелигине, дөретілген дәуіріне жеке илимий көзқарастарын береді [3:37]. Соңғы ұақытлары қарақалпақ халық дәстаны «Қоблан»ды изертлеу бағдарында баспа сөз бетлерінде Б.Қәлиметовтың, Т.Қанаатовтың, Г.Пирназарованың, А.Пирниязовтың т.б. мақалалары жәрияланды. Оларда дәстан бойынша бир қанша илимий пикирлер, болжаулар, салыстырыулар, жууақлар ортаға тасланады. Бирақ, «Қоблан» дәста-

ны жәхан фольклористикасы контексти көзқарасынан тутас, толық халында еле кең изертлениуін тапқан емес. Дәстандағы ертеклик сүүретлеулерди, мифлик қатламларды, мотивлер менен детальларды, образлар дүньясын, ерте дәуірлерге тән түсиниклер менен инанымлардың сәулелениуін, көркем сүүретлеу қуралларын, музыкалылығын, жыраулардың атқарушылық өзгешелигін, миллий вариантларды қазақ, башқұрт, қырым версиялары менен салыстырып изертлеу жұмыстары изертлениуін күтип турған мәселелер есапланады.

Әдебиатлар

1. Айымбетов Қ. Халық даналығы. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1968.
2. Беляев И.А. Протоколы заседаний и сообщений членов Закаспийского кружка любителей археологии и истории Востока. –Ашхабад, вып. 3, 1915, вып. 4, 1917.
3. Бахадырова С. «Китаби дедем Қорқыт», «Қоблан», «Едиге» хэм хәзирги әдебиат хакқында ойлар. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1992.
4. Вопросы изучения эпоса народов СССР. Изд. АН СССР. –Москва: 1958.
5. Дәуқараев Н. Шығармаларының толық жыйнағы. 2-том. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1977.
6. Жапақов Н. Еске түсириулер, илимий мийнетлер. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1990.
7. Кожуров О. Шығармалары (Мақалалар хэм аудармалар). –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1988.
8. Хошаниязов Ж. Миллий руўхый дүньямыздың сағалары. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 2007.
9. Мақсетов Қ. Қарақалпақ халқының көркем ауызки дөретпелери. –Нөкис: «Билим», 1996.
10. Мақсетов Қ. Қарақалпақ фольклористикасы. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1989.
11. Мақсетов Қ. Қарақалпақ жырау бақсылары. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1983.
12. Мақсетов Қ. Дәстанлар, жыраулар, бақсылар. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1992.
13. Муратов Қ. Балаларды надурыс тәрбиялайтуғын идеясыз китап. /«Қызыл Қарақалпақстан» 1952, № 101.
14. Палымбетов К. «Қорқыт ата китабы» хэм қарақалпақ дәстанлары. –Нөкис: «Билим», 2010.
15. Сагитов И. Қарақалпақ халқының қахарманлық эпосы. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1986.
16. Убайдуллаев К., Исмаилов Б., Ахметов С. Қарақалпақ әдебияты. Орта мектептердің 8-клас ушын сабақлық. Қарақалпақ мәмлкет баспасы. 1950.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада қарақалпақ халқ достони «Қоблан»нинг жировлар томондан ёзиб олиниши, нашр қилиниши ва тадқиқи хақида сўз юритилган. Достоннинг тадқиқ қилиниш тарихи хақида маълумотлар келтирилган. Илмий тадқиқотлардағи фикр ва хулосалар таҳлил қилинган.

РЕЗЮМЕ

В статье говорится об исследовании, собирании и печатании песен в дастане «Коблан». В статье автор даёт информацию об истории исследования данного вопроса и анализирует выводы и мнения учёных научных трудах по истории вопроса.

SUMMARY

The article deals with the research, gathering and printing of the songs in the epos “Koblan”. The author gives information about the history of investigation of this issue, and analyses the conclusions and opinions of scholars in their scientific works on the history of the issue.

M.NÍZANOV SHÍĠARMALARÁINDA FRAZEOLIGIZMLERDÍN MORFOLOGIYALÍQ BILDIRLIWI

Q.Sársenbaev – talaba

Ájiniyaz atındaġi Nókis mámleketlik pedagogikalıq unstitutı

Tayanch sózlar: frazeologiya, ot, sıfat, fe’l.

Ключевые слова: фразеология, существительное, прилагательное, глагол.

Key words: phraseology, noun, adjective, verb.

Qaraqalpaq tili qaraqalpaq xalqınıń biybaha baylıǵı bolıp, hár bir insanń kewline jaqtı nur beretuǵın leksikalıq birliklerge bay bolıp esaplanadı. Hár qanday milletniń kelbetin kórsetin beriwshi tiykarǵı belgilerdiń biri – til ekenligi Ózbekstan Respublikası birinshi Prezidentiniń “Joǵarı mánawiyat – jeńilmes kúsh” miynetinde keń mazmunda túsindiriliw ótiledi.

Tilimizdiń leksikologiya tarawınıń ajralmas bir bólimi frazeologiya dep ataladı. Bul terminniń ózi tiykarınan grektiń “phrazis” (fraz) hám “logos” (ilim) sózlerinen kelip shıqqan. Frazeologiyalıq sóz dizbekleri ata-babalarımız tárepinen qollanılǵan ayırım danalıq sózlerdi óz ishine aladı. Basqsha aytqanda frazeologizmler pikirdi ótkirlestirip beriwde, bolmasa ayırım sózlerdi jumsartıp aytıwda úlken áhmiyetke iye. Tilimizdegi frazalarǵı sózlerdiń qaymaǵı dep atasaq ta boladı.

Oris lingvistleriniń biri E.M.Galkina-Fedoruk til biliminde frazeologiya haqqındaǵı mashqalalardıń jetkilikli dárejede izertlenbeganlıǵı olardıń túrlishe qaralıp, eleǵe shekem hátteki frazeologiyalıq birlikler, frazeologiyalıq dizbekler, bólinbeytuǵın sóz dizbekleri, turaqlı sóz dizbekleri, idiomalıq sózler, leksikalıq sóz dizbekleri, idiomalıq frazemalar túrinde túrlishe atalıp qiyatırǵanlıǵı tuwralı, kóp ǵana mashqalalardıń ele de tolıq ilimiy sheshimine iye bolmay atırǵanlıǵı, bul jaǵdaydıń frazeologiyalıq sóz dizbekleriniń mazmunın hám rawajlanıw nızamlıqların anıqlawdıń ayırıqsha áhmiyetli ekenligin eskertip ótken edi [1:148]. Frazeologizmler yamasa frazeologiyalıq sóz dizbekleri til arqalı kúndelikli qatnas jaǵdayında pikirdi tolıq jetkeriwde ayırıqsha xızmet atqaradı. Usı kózqarastan olardıń ózgeshe bir leksikalıq-semanticalıq belgilerge iye bolǵan milliy tildiń ayırıqsha toparı retinde kózge túsetuǵanlıǵı belgili. Onda xalıqtıń ásirler boyı payda etken ushqır qıyallarınıń, danalıǵınıń, sóz dóretiwshiliginiń ájayıp úlğileri saqlanǵan. Frazeologiyalıq sóz

dizbekleri E.Berdimuratov miynetinde komponentlerdiń semanticalıq jaqtan birigiwshiligi boyınsha tórt túrge bólip (frazeologiyalıq ótlesiw, frazeologiyalıq birlikler, frazeologiyalıq dizbekler hám frazeologiyalıq sózler) úyrenilse, J.Eshbaevtıń miynetlerinde ush toparǵa (frazeologiyalıq ótlesiw, frazeologiyalıq birlikler hám frazeologiyalıq dizbekler) ajratılıp úyreniledi [3]. E.Berdimuratov «Naql-maqallardıń leksika-grammatikalıq jaqtan turaqlılıǵı hám tyanaqlılıǵı olardıń sóz dizbekleriniń qatarınan ornı alatuǵın kórsetedi. Sonday bolsa da, til biliminde olardıń turaqlı sóz izbekleriniń ishindegi ornı eleǵe shekem tolıq anıqlanıp bolǵan joq» [2] dep atap ótiw menen birge, naql-maqallar menen ushırma sózlerdi frazeologiyalıq sóz dizbekleriniń tórtinshi túrin quraw kerek degen pikirdi aytadı. Bunday pikirler arqalı frazeologizmlerdi tek ǵana qurılıs jaǵınan hám mazmunı jaǵınan úyrenenin kóremiz. Al, frazeologizmlerdiń sóz shaqabına qatnası haqqında maǵlıwmatlar tilimizde júdá az ushırasadı.

Frazeologizmlerdi izertlewde tiykarınan sóz shaqabına qatnasın úyrenip ketiw bul ornlı máselelerdiń biri esaplanadı. Olar tiykarınan atlıq, kelbetlik, ráwısh hám feyil sózlerine jaqın bolıp keledi. Sonday-aq, ayırım tillerge názer awdarsaq tańlaq, modal, dánekerlik frazeologizmler bar degen pikirge kózimiz túsedı [4]. Bunday bolıwına biz tómendegi eki pikirdi keltirip ótpeshimiz:

1) Hár qanday tildiń ózine tán ózgesheligi bolıp, ol ishki múmkinshiligine súyengen halda rawajlanadı.

2) Til iliminde qanshelli tereń izertlewler alıp barılsa, onda sonshelli qızıqlı materiallar payda boladı hám ol rawajlanıwduń joqarı shıńına shıǵadı.

Búgingi kúnimizge shekem qaraqalpaq til biliminde frazeologizmlerdiń tómendegi sóz shaqaplarına qatnası úyrenildi:

- atlıq frazeologizmler

- kelbetlik frazeologizmлер
- ráwish frazeologizmлер
- feyil frazeologizmлер

Атлq frazeologizmлер. Бұдай frazeologizmлер тийкарынан заттúн атамасын ямаса адамдú bildirip келеди. Тийкарынан бул frazeologizmлерге тóмeндегилер киреди.

Жети пушту, óлим турнағи, суwиқ хабар, тóрт тáрепim қубла, аyaқ алис, бассыз аламан, қара бaси, қула дала. Менiñ тóрт тáрепim қубла болaдú. Олар кимдидур óлим турнағнан аман алып қалыпты. (М.Низанов «Мухаббат qosығи» ромaнi) Жаһарақта ғана úйinen кеткен hayалы haqqында жетip келген суwиқ хабар, Исмайлыдú бирден есеңкireтip таслады. (М.Низанов «Ашhиқ болмаған ким бар» ромaнi)

Келбетlik frazeologizmлер. Бұдай frazeologizm тийкарынан заттúн ямаса адамлардúн hár қылы белгилерин bildirip келеди. Келбетlik frazeologizmлерге тóмeндегилер фразалар киреди. Муздай кийинген, kewli bos, терis putaқ, qayтuмú тез, сileм қатip, турнағана турмайтугú. Сипаиñ úстinde shashaqlы ғújum skatert jabылған kresloda muздай кийинген birew отыр. (М.Низанов «Hawa kemesindegi ekew» повести) Ол uwızdan kóbirgen jas qız edi. Оñiñ úстine ғúзгú атuz jumсыларынан sharshap júrgen bolsam керек, sileм qatup уықлаp қалыппан. (М.Низанов «Muhabbat qosығи» ромaнi) “Таңланған tazға” деген ғáp бар, ертеңгi күни máhálín óтip, бул жигитлердiñ urnaғна турмайтугú birewге tap боларсаñ. Házir Genjemuratqa tisi batpaydı. («Ашhиқ болмаған ким бар» ромaнi)

Рáwish frazeologizmлер. Рáwish frazeologizmлер тийкарынан сұн, муғдар, орын, waқit, себep hám орын mánilерин bildirip келеди. Бұдай frazeologizmлерге: Урман–purman, kóz–kóreki, бас аyaғи kán, ғápалақпан ғá сақпан, қағуñp silkinip. Ғарри urman – purman ғáзxанаға shıqtı. («Jaқında qızıq болaдú» ғúrrin) Shazada

Адебиатлар

1. Karimov I.A. “Yuksak ma’naviyat-engilmas kuch”. -T.: “Ma’naviyat” 2008.
2. Бердимуратов Е. Хэзирги қарақалпақ тили. Лексикология. -Нөкис: «Билим», 1994.
3. Ешбаев Ж. Қарақалпақ тилинің қысқаша фразеологиялық сөзligи. -Нөкис: 1985.
4. Yusupova.B. Qaraqalpaq tiliniñ frazeologiyası. -Tashkent: 2014.
5. Nizanov M. Shıғarmaları.

Bu maқolada qoraqalpoq tilidagi frazeologizmlarning stillik qo`llanilishiga alohida to`xtalib o`tdi. Qolaversa, tildagi frazalarning ot, sifat, ravish va fe'l so'z turkumlari vazifasida kelishi ham aytilgan. Maqolaning yana bir avzalligi shundaki, misollar qoraqalpoq xalq yozuvchisi M.Nizanov asarlaridan olib o`rganilgan.

РЕЗЮМЕ

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется стилистическое использование фразеологизмов в художественных произведениях. Автор статьи изучает вопрос какими частями речи могут быть выражены фразеологизмы и выявляет, что они в частности могут быть выражены существительным, наречием и глаголом. Материалом для исследования были взяты произведения известного каракалпакского писателя М.Низанова.

SUMMARY

The article is devoted to the stylistic use of phraseological units in works of fiction. The author of the article also studies the issues of what parts of speech phraseological units are expressed. They can be expressed by such parts of speech as nouns, adverbs and verb. The literary works of the famous Karakalpak writer M.Nizanov became the material for the investigation.

К.РАХМАНОВ ДӨРЕТИЎШИЛИГИНДЕ АДЕБИЙ ТҮРЛЕР СИНТЕЗИ

А.Б.Сейтбеков - еркин излениўши

Әжиянғаз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: ёзувчи, драматург, жанр, адабий турлар, пьеса, роман, комедия, трагедия, кисса, эпик асар.

Ключевые слова: писатель, драматург, жанр, литературный жанр, пьеса, роман, комедия, трагедия, повесть, эпическое произведение.

Key words: writer, drama writer, genre, play, novel, comedy, tragedy, story, epic work.

К.Рахманов белгили қарақалпақ шайыры, жазыўшысы, драматурги. Ол әдебиятымызға өткен әсирдиң 60-жыллары шайыр сыпатында кирип келди. «Саған асығаман», «Өмир толғаныслары», «Өмир, сен уллысаң», «Ўатан мухаббаты менен» сыяқлы хэм басқа да онлаған поэтикалық топламлардың авторы. Шайыр сыпатында өзиниң стилине, сүүретлеў усылларына ийе болды.

К.Рахманов жазыўшы сыпатында да оқыўшылар журтшылығына кеңнен белгили болды. Оның көп санлы гүрриңдери менен «Айралық қосығы», «Өмир хэм өлим», «Нөсер» повестлери, «Ақыбет», «Тунғыш мухаббат», «Пайғамбар жасындағы күйеу» романлары жазылды. Жазыўшының повестлериниң бир қанша сәтли шыққанын айтып кетиў керек. Бул арқалы автор орта буўындағы эпикалық жанрға бейим екегин, усы жанрдың тәбиятын меңгергенин көрсетти. «Ақыбет» романы «О дүньяға мирәт» пьесасы тийкарында қайта исленген роман. Бул роман туўралы да, кейинги еки роман туўралы да унамлы пикир айтыў қыйын. Автордың бул романлары мәжбүрий жазылғандай туйыла береді.

қағуñp-silkinip орнын турды. Nurjamal gas qaғuñ waқit үndemey отырды. – Turmis qurduñ ba? – dedi bir waqıtta Shazada túyeden postın taslaғanday etip. («Hawa kemesindegi ekew» повести) Aqshagúl kuyewi kelemen degenshe tağı tis turnaqlap pul jynap, onıñ ústine enesiniñ satıp bergen bir qoy, bir eshkisiniñ pulın qarejet qılıp Tabaqsayға bir márte izinen banıp qayttı. («Aqshagúl» повест)

Фейil frazeologizmлер. Feyiller заттúн ямаса адамнñ тийкаргú wазыypасын yaғниy is-háреketин bildirip келеди. Mine, feyil frazeologizmлерде tap sonday, tek bunda obrazlılıқ басım болip ғáp mazmunına qosımsha máni bildirip келеди. Бұдай frazeologizmлерге тóмeндегилер мисал bola алaдú. Míсалı, Aql tarezisine salıw, zárresi qalmaw, súyegi sipse bolıw. Оñiñ ushın dıqqat penen oqıw hám aql tárezisine salıw керек. Tulıpaq móñirep qalma jáne. Elde sarı awırıwshılıқ kóbeygen jılı biziñ xojayınñıñ úsh balası бирден tósek tartıp qaldı («Muhabbat qosıғи» ромaнi) Men endi “qız boldım, jigitlerge wáde bermey na-az etip júremen” desem, qashshan eki úydiñ ishi shappat urısıp qoyıptı. Aғam sonda bosағada turıp bir pátiya berdi deysen, ғáp, qudanıñ súyeqi sipse bolған ákesi tirilip kelip, raxmet aytatugında kórnip ketti mağan. Ilaqları túspegir, aytqanına júrmey, tum tusqa jamrasıp Aqshagúldı shala ókpe etedi. («Hawa kemesindegi ekew» повести) Sonı kórgeli berli zárrem qalmadı. (М.Низанов «Саққулақ» ғúrrin)

Juwmaqlap aytqanda, Tilimizdiñ qaymaqları esaplan-ğan frazeologizm bir sóz benen aytsaq tawсылmas ғáziyne. Бұдай sózlerdi tilimizдеgi gawhar sózler desek sira adasqan bolmaymız. Sonı umıtpawımız kerek til bul tánimizдеgi janımız, júregimizдеgi ruhımız. Ana tili jurtımız keleshegi, xalqımızdúñ ertengi күни bar ya joқ bolıwınñ тийkarshısı. Ana tili biz ushın aq súт bergen anaday qádirdanımız, tárbiyalağan ákedey panamız болip қаладú.

Ал драматург сыпатында автор өзін көрсете алды. Ол өткен әсирдиң 70-80-жыллары қарақалпақ әдебиятында жетекши драматурглердиң бири сыпатында өсип жетилисти. Ол өзиниң жазған драмалық шығармаларынан тысқары айырым авторлардың шығармаларын да қайта ислегени мәлим. Мәселен, Жолмурза Аймурзаевтың «Бердақ» пьесасын К.Рахманов қайта иследи хэм ол дәслепки вариантына салыстырғанда әдеўир сәтли шықты. Бул оның усы жанрға садықлығын, пидайылығын көрсетеди. Драматургтиң «Келин», «Рахмет, келин», «Жаралы жүректер», «Егленген бәхәр», «Тоғыз тоңқылдақ, бир шинкилдек», «О дүньяға мирәт», «Көдирең гүллер», «Лакқылар емлеўханада», «Едиге», «Мамамың жетинши байы», «Ынжықтың мухаббаты», «Ат қазығын айланып», «Көдирең гүллер», «Абыйға бабай», «Өлим жаза-сы», «Хаял тәғдири», «Яр дийдары», «Пайғамбар жасындағы күйеу» сыяқлы пьесалары бар. Әлбетте, олардың хәммеси де сәре дөретпелер болмағаны менен драматургиямыздың ең көркемli шығармалары сыпатында тән алынатуғынлары да ушырасады. Олар жанрлық жақтан да рәң-бәрен. Автор драма